

Barbara Szatur-Jaworska

Uniwersytet Warszawski

Uczestnictwo osób starszych w sferze publicznej*

Słowa kluczowe: ludzie starzy, aktywność społeczna, partycypacja polityczna, komunikacja społeczna

1. Wprowadzenie

W niniejszym opracowaniu uczestnictwo ludzi starszych w sferze publicznej zostanie poddane analizie w następujących obszarach:

- aktywność społeczna (w węższym rozumieniu, czyli aktywność poza relacjami rodzinnymi i towarzyskimi),
- uczestnictwo w polityce,
- obecność w kulturze masowej i w społecznej komunikacji,
- obecność w przestrzeni publicznej.

Pojęcie „sfera publiczna” jest zatem w tym tekście rozumiane wielowymiarowo, zaś pojęcie „uczestnictwo” zawiera zarówno wymiar aktywności, jak i wymiar bycia obecnym (w sensie fizycznym i symbolicznym). Diagnoza uczestnictwa ludzi starszych w sferze publicznej zostanie przeprowadzona na podstawie danych z rozproszonych i pochodzących z różnych lat badań sondażowych, na podstawie danych urzędowych (gromadzonych przez GUS) oraz niesystematycznych obserwacji.

2. Aktywność społeczna

Aktywność społeczna może być analizowana w badaniach socjologicznych dwójako: jako aktywność indywidualna (rozumiana jako dobrowolna, nieodpłatna praca na rzecz innych prowadzona poza określonymi strukturami organizacyjnymi) i aktywność zinstytucjonalizowana (prowadzona w ramach organizacji, stowarzyszeń).

---

* Tekst zmieniony i rozszerzony w stosunku do opublikowanego w pracy zbiorowej: *Stan przestrzegania praw osób starszych w Polsce. Analiza i rekomendacje działań*, pod red. B. Szatur-Jaworskiej, „Biuletyn RPO. Materiały”, zeszyt 65, Warszawa 2008.

Nie zawsze jednak, na podstawie odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszach badań, można rozgraniczyć te dwa rodzaje aktywności; na przykład, na pytanie o pracę na rzecz swojego środowiska lub osób potrzebujących pomocy, odpowiedzieć mogą twierdząco i ci, którzy robią to indywidualnie, jak i ci, którzy robią to jako członkowie organizacji społecznej.

Pamiętając o tym zastrzeżeniu, przejdźmy do analizy wyników sondaży Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) z lat 2001-2009. Z badań tych wynika, że starszy wiek oraz bycie emerytem lub rencistą są cechami słabo skorelowanymi z zaangażowaniem w pracę społeczną. Osoby z najstarszej grupy wieku (65 lat i w więcej) w ograniczonym zakresie uczestniczyły w działaniach na rzecz swojego środowiska i osób potrzebujących. Nieco większą, choć niższą od przeciętnej, aktywność wykazywali ludzie starzy w ramach organizacji obywatelskich. Jeśli natomiast porównamy emerytów i (przeciętnie młodszych od nich) rencistów – to okazuje się, że w analizowanym okresie różnice pomiędzy nimi raz były większe, raz mniejsze, a ponadto raz kształtowały się na korzyść jednej, a raz na korzyść drugiej zbiorowości (tab.1). Nie pojawia się zatem stała zależność między aktywnością społeczną a statusem człowieka starego określanym poprzez jego źródło utrzymania – nie ma podstaw do twierdzenia, iż emeryci są aktywniejsi od rencistów, lub że renciści są aktywniejsi od emerytów.

Tabela 1

Osoby deklarujące pracę społeczną w latach 2001-2009 według wybranych cech społeczno-demograficznych (w %)

Cechy społeczno-demograficzne	Pracujący na rzecz swojego środowiska lub osób potrzebujących					Pracujący w organizacjach obywatelskich				
	2001	2003	2005	2007	2009	2001	2003	2005	2007	2009
Ogółem	19	24	23	20	20	21	24	23	20	28
W wieku 55-64	23	24	23	19	22	23	25	21	19	26
W wieku 65+	9	11	15	12	7	18	16	21	13	20
Renciści	12	20	25	18	13	13	18	15	17	16
Emeryci	16	11	18	12	14	18	19	21	15	26

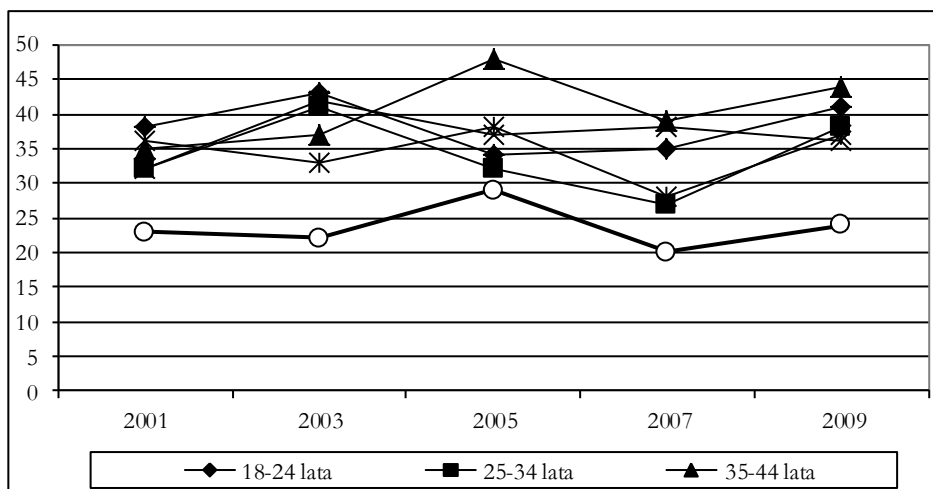
Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS 2010a, tab. 8.

Część osób pracuje zarówno w organizacjach obywatelskich, jak i na rzecz swojego środowiska, część tylko w organizacjach lub tylko w środowisku lokalnym. Eliminując dwukrotne liczenie osób pracujących na rzecz swojego środowiska i w na rzecz organizacji obywatelskich, badacze CBOS obliczyli zbiorczy wskaźnik zaangażowania w pracę społeczną. W latach 2001-2009 podlegał on wahaniom,

aczkolwiek i dla całej dorosłej populacji Polaków, i dla grupy wieku 65 lat i więcej analiza trendu wykazuje stały poziom aktywności społecznej. Stałym zjawiskiem była też najmniejsza – na tle innych grup wieku – aktywność społeczna najstarszej grupy wieku (rys. 1)

Rysunek 1

Zbiorczy wskaźnik zaangażowania w pracę społeczną według wieku w latach 2001-2009 (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS 2010a, tab. 8.

Badania Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego z 2000 roku (przeprowadzone na próbie w wieku 65 lat i więcej) potwierdzają bardzo niski, w tamtym czasie, poziom zaangażowania seniorów w życie społeczności lokalnych – czyniło tak tylko 8% badanych. Interesujące jest, jakie powody swojej bierności wskazywali seniorzy. Działo się tak dlatego, że nie byli zainteresowani sprawami najbliższego otoczenia (co trzeci) oraz z powodu braku sił (co czwarty) (Halicka, Halicki 2001). Wydaje się zatem, że w obszarze kontaktów sąsiedzkich i ze środowiskiem lokalnym ludzie starzy wyraźnie znajdują się na ich marginesie, bardzo często na skutek automarginalizacji. Trafność takiej hipotezy potwierdzają wyniki badań CBOS z 2004 r., które wskazują na dodatnią zależność pomiędzy przekonaniem, iż współpraca z innymi ludźmi to na ogół marnowanie czasu, a takimi cechami społeczno-demograficznymi jak: starszy wiek, niski poziom wykształcenia, bierność zawodowa. Z badań tych wynika też, że osoby w wieku 65 lat i więcej wykazywały najmniejszą gotowość do współdziałania z innymi w każdej ze wskazanych dziedzin: pożyczanie wartościowej rzeczy, praca społeczna, działalność gospodarcza, działalność polityczna. Wśród najstarszych respondentów najwyższy był też odsetek (53%)

osób, które nie wykazywały żadnej gotowości do współpracy z ludźmi spoza rodziny (CBOS 2004).

Jednocześnie aż $\frac{3}{4}$ osób w wieku 65 lat i więcej uważa, że w polskim społeczeństwie trzeba umacniać solidarność międzyludzką, że potrzebne są zmiany postaw, aby ludzie byli bardziej wrażliwi i gotowi przyjść innym z pomocą (CBOS 2008). Mogłoby to wskazywać, iż wśród ludzi starych większe były oczekiwania dotyczące korzystania z pomocy niż gotowość do jej świadczenia.

W ostatnich latach badacze CBOS zaobserwowali wzrost wiary Polaków w możliwość niesienia pomocy lub rozwiązywania problemów dzięki wspólnemu działaniu w skali lokalnej. Dotyczy to także osób starszych (w wieku 65 lat i więcej) oraz emerytów i rencistów (tab. 2). Jednocześnie jednak odsetek ludzi starych dostrzegających moc sprawczą we wspólnym działaniu jest najniższy na tle młodszych grup wieku.

Co druga osoba w starszym wieku deklaruje jednocześnie doświadczenie w pracy na rzecz środowiska lokalnego lub osób potrzebujących. Jak wynika z analiz CBOS dla lat 2002-2010, potencjał doświadczenia ludzi starych obniżał się do 2008 roku, ale w 2010 odnotowano jego wzrost (tab. 3).

Tabela 2

Deklaracje dotyczące możliwości pomocy dzięki wspólnemu działaniu w latach 2002-2010 (w %)

Cechy społeczno-demograficzne	Odsetek deklarujących, że ludzie tacy jak oni działając wspólnie z innymi mogą pomóc potrzebującym lub rozwiązać niektóre problemy swojego środowiska, osiedla, wsi lub miasta				
	2002	2004	2006	2008	2010
Ogółem	50	54	63	65	66
W wieku 55-64 lat	49	54	61	58	61
W wieku 65 lat i więcej	39	39	53	50	57
Renciści	44	41	53	53	51
Emeryci	42	46	56	51	60

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS 2010 b, tab. 10

Wyniki badań sondażowych znajdują potwierdzenie w obserwacjach poczynionych w związku z rozpoczętym w 2005 r. pod auspicjami Akademii Rozwoju Filantropii w Polsce programem „Łączymy pokolenia”. Jego celem było wypromowanie lokalnych inicjatyw wzmacniających w społecznościach lokalnych więź międzypokoleniową. Ujawnił on relatywnie małą aktywność starszego pokolenia, szczególnie w zakresie inicjatyw integrujących osoby w różnym wieku. Jednocześnie program „Łączymy pokolenia” dostarczył doświadczeń, jak powinny być realizowane mię-

dzypokoleniowe projekty. Oto cechy dobrego projektu międzypokoleniowego, według opinii ekspertów UNESCO i polskich ekspertów współpracujących z ARFwP (ARFwP 2006: 15-18):

Tabela 3

Deklaracje dotyczące podejmowania kiedykolwiek pracy społecznej w latach 2002-2010 (w %)

Cechy społeczno-demograficzne - wiek	Odsetki deklarujących, że zdarzyło się im dobrowolnie i nieodpłatnie pracować na rzecz swojego środowiska, kościoła, osiedla, wsi lub miasta albo też pracować społecznie na rzecz potrzebujących				
	2002	2004	2006	2008	2010
Ogółem	58	58	56	47	54
18-24 lata	46	53	44	34	50
25-34 lata	56	59	52	39	43
35-44 lata	65	64	62	48	57
45-54 lata	61	56	58	56	58
55-64 lata	65	62	66	53	62
65 lat i więcej	58	50	53	48	56

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (CBOS 2010 b, tab. 5.)

- *Z jego rezultatów skorzystają obie uczestniczące grupy: młodzi i starzy.*
- *Ustala nowe role dla seniorów i młodzieży. Pozwala wyjść poza stereotyp „przynudzającego staruszka” czy „niewychowanego młodego” i zbudować nowe relacje.*
- *Angażuje przynajmniej dwa skrajne pokolenia i ludzi niepołączonych więzami rodzinnymi.*
- *Prowadzi do wzajemnego zrozumienia pomiędzy młodymi a seniorami i podnosi samoocenę obu grup.*
- *Pomaga w rozwiązywaniu lokalnych problemów.*
- *Tworzy trwałe więzi międzypokoleniowe.*
- *Nie może utrwalać poczucia wyższości młodych wobec seniorów – osoby starsze mają być równoprawnymi partnerami, a nie „biorcami”.*
- *Projekty muszą wymagać aktywności obu stron.*
- *Wymiana międzypokoleniowa powinna być wpisana w życie codzienne.*
- *W projektach międzypokoleniowych każde pokolenie musi pozostać sobą. Nie chodzi o „odmładzanie na siłę” starszych i „postarzanie” młodych. Młodzi potrzebują mądrych partnerów, a nie „dziadków odgrywających luzaków”.*

- *Wymiana międzypokoleniowa musi opierać się na wspólnych pasjach i zainteresowaniach.*
- *Projekty muszą być realizowane w przestrzeni przyjaznej dla osób w różnym wieku.*

3. Uczestnictwo w polityce

Uczestnictwo w polityce może być analizowane na podstawie różnych wskaźników. Do najważniejszych z nich należy udział w wyborach. Udział w akcie wyborczym jest podstawowym przejawem zaangażowania obywatela w życie demokratycznego społeczeństwa. Badacze zachowań wyborczych analizują różnorodne czynniki mające wpływ na partycypację wyborczą. Wśród tych czynników (związanych z cechami struktury społecznej) są, między innymi, wiek i aktywność/bierność zawodowa.

Z Polskiego Generalnego Studium Wyborczego¹ wynika, że związek między wiekiem a uczestnictwem w wyborach ma charakter zależności krzywoliniowej. Oznacza to, że najchętniej głosują osoby z grupy wieku 46-65 lat, mniej chętnie osoby nieco młodsze (36-45 lat) i starsze (66 lat i więcej), zaś najmniejszy poziom partycypacji wyborczej występuje wśród najmłodszych wyborców (rys. 2). Na tle innych grup wieku poziom aktywności wyborczej ludzi starych jest zatem wysoki, tym bardziej, że w tej populacji relatywnie częściej występują sytuacje wywołujące absencję wyborczą, takie jak przewlekła choroba czy niepełnosprawność. W latach 1997-2007 poziom partycypacji wyborczej osób w wieku 66 lat i więcej – pomimo wchodzenia w ten wiek nowych kohort – był stabilny.

Analiza partycypacji wyborczej osób mających różny status na rynku pracy – aktywnych i biernych zawodowo – wskazuje na wysoki poziom aktywności emerytów (rys. 3). Mając na uwadze fakt, że emeryci to kategoria składająca się nie tylko z osób wieku 65 lat i więcej, ale i osób młodszych (np. w 2007 r. na 100 emerytów w ZUS blisko 40 nie przekroczyło 65. roku życia), wynik ten potwierdza wysoką aktywność wyborczą osób na przedpolu starości oraz (nieco mniejszą) ludzi starych. Najmniej aktywnymi wyborcami są osoby bezrobotne oraz osoby niepracujące, pozostające w domu (z wyjątkiem wyborów parlamentarnych w 2007 roku).

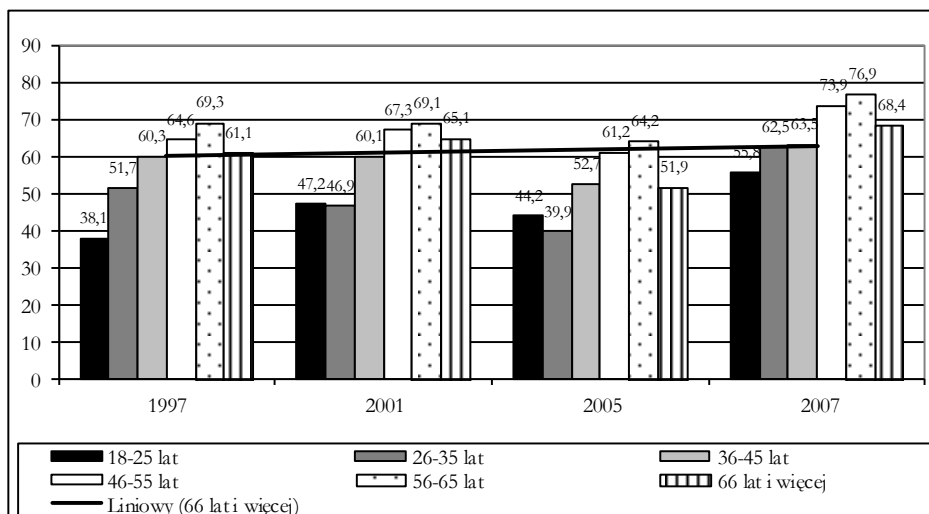
Pośrednio z powyższym powiązane jest pytanie, czy wysoki poziom partycypacji wyborczej osób starszych skutkuje wysokim poziomem reprezentacji starszego pokolenia w organach przedstawicielskich?

---

¹ Projekt badawczy prowadzony w Instytucie Studiów Politycznych PAN przez zespół pod kierunkiem R. Markowskiego.

Rysunek 2

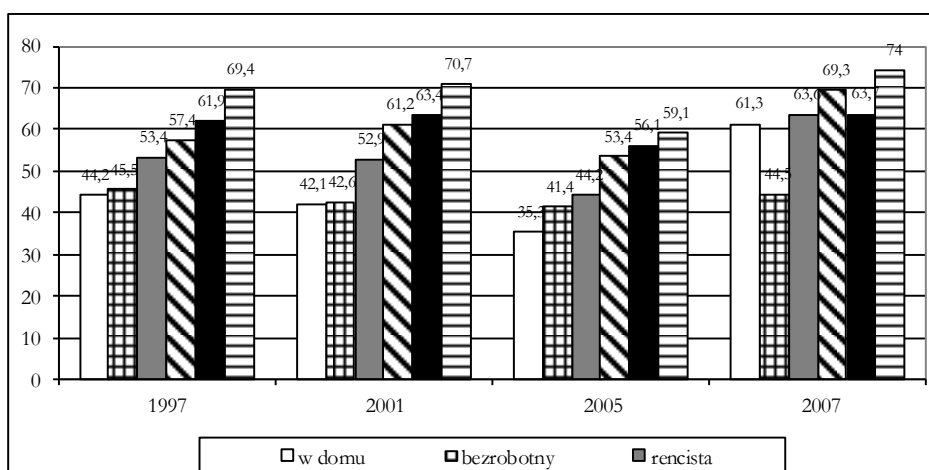
Wiek a uczestnictwo wyborcze w latach 1997-2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Cieślak 2009, s.17, ilustracja 9

Rysunek 3

Status jednostki na rynku pracy a uczestnictwo wyborcze w latach 1997-2007 (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Cieślak 2009, s.23, ilustracja 12)

Analiza składu Sejmu, Senatu i organów kolegialnych samorządu terytorialnego wszystkich szczebli wskazuje na niewielki udział we władzy osób po 60. roku życia. Na przykład, w Sejmie VI kadencji (na początku kadencji) na 460 posłów tylko 42 było w wieku 60 lat i więcej (9,1%). Największy udział posłów w wieku 60 lat i więcej (7 na 31) odnotowano w klubie poselskim Polskiego Stronnictwa Ludowego. W Senacie VII kadencji zasiadało na początku kadencji zaledwie 17 senatorów (17%) w wieku 60 lat i więcej, zaś odsetek osób w takim wieku w populacji 30 lat i więcej (mającej bierne prawo wyborcze do Senatu) – to 29,3% (GUS 2007, GUS 2008; obliczenia własne). Warto dodać, że w niektórych wcześniejszych kadencjach osoby starsze miały swoją proporcjonalną reprezentację w izbie wyższej parlamentu; podkreślimy, że statystyczną, ale nie polityczną. W Sejmie natomiast niedoreprezentowanie seniorów występuje stale. Z kolei wśród radnych w kadencji 2007-2011 odsetek osób w starszym wieku wynosił (według stanu w grudniu 2007): w radach gmin – 9,0%, w radach miast na prawach powiatu – 12,4%, w radach powiatów – 9,1%, w sejmikach województw – 10,6%. Dla porównania przypomnijmy, że pod koniec 2006 r. odsetek osób w wieku 60 lat i więcej w populacji dorosłych (19 lat i więcej) wynosił 22,4%, zaś w zbiorowości obywateli mających bierne prawo wyborcze do Sejmu (powyżej 21 lat) – 23,9%. (GUS 2007, GUS 2008; obliczenia własne).

W wymienionych organach władzy ustawodawczej osoby starsze były zatem wyraźnie niedoreprezentowane. Pamiętać przy tym należy, że nie oznacza to, iż nie były w tych gremiach realizowane interesy ludzi starych. Mając bowiem na uwadze wiek aktywnego elektoratu, politycy różnych szczebli mogą, niezależnie od tego, w jakim sami są wieku, zabiegać o interesy starszego pokolenia.

Formami aktywności publicznej ludzi starych, które są czymś pośrednim pomiędzy aktywnością polityczną w samorządzie lokalnym a aktywnością społeczną w ramach tzw. trzeciego sektora, są – powstające w Polsce od stosunkowo niedawna – Rady Seniorów. Warto podkreślić, że – w odróżnieniu od rad młodzieżowych – ich istnienia nie przewiduje ustawa o samorządzie gminnym². Mimo to Rady Seniorów istnieją przy samorządach kilku miast (np. w Poznaniu od 2007 r., w Skierniewicach od 2007 r., w Gdańsku od 2007 r., we Wrocławiu od 2009 r.) i niektórych województw (np. w województwie pomorskim od 2006 r.). Są one organem opiniodawczym i doradczym samorządu (niekiedy nadaje im się także funkcję inicjatywną). Z reguły w ich skład wchodzi przedstawiciele seniorskich organizacji pozarządowych oraz reprezentanci samorządu terytorialnego (sposób ich wyłaniania, czas trwania kadencji są różnie określone przez poszczególne samorządy). Na przykład, *Uchwała Rady miasta Poznania w sprawie powołania Miejskiej Rady Seniorów* (w paragrafie 3) w następujący sposób określa zadania Rady (Poznań 2007):

---

² W dniu 6 maja 2009 r. Komisja Ustawodawcza, Komisja Rodziny i Polityki Społecznej oraz Komisja Samorządu Terytorialnego i Administracji Państwowej Senatu RP przyjęły projekt zmian w ustawie o samorządzie gminnym, w którym w art. 5b ustawy wprowadzono możliwość powoływania gminnej rady seniorów (druk nr 434S). Jak dotychczas (wrzesień 2011 r.), Sejm nie uchwalił zaproponowanej nowelizacji.

- 1) *ściśła współpraca w władzami Miasta przy rozstrzyganiu o istotnych oczekiwaniach i potrzebach ludzi starszych;*
- 2) *przedstawianie propozycji w zakresie ustalania priorytetowych zadań w perspektywie krótko- i długookresowej oraz inicjowanie działań na rzecz seniorów;*
- 3) *monitorowanie potrzeb poznawczych seniorów;*
- 4) *wydawanie opinii i formułowanie wniosków, służących rozwojowi działalności na rzecz seniorów;*
- 5) *zgłaszanie uwag do aktów prawa miejscowego;*
- 6) *inicjowanie działań mających na celu upowszechnianie współpracy Miasta Poznania ze środowiskiem osób starszych;*
- 7) *informowanie społeczności miasta o szczególnych kierunkach działalności podejmowanych przez służby miejskie i partnerów pozarządowych na rzecz środowiska seniorów.*

4. Obecność w kulturze masowej i w społecznej komunikacji

Ludzie starzy zbyt słabo są obecni w przekazach informacyjnych i w kulturze masowej. Jest to zauważalne głównie w potocznej obserwacji, gdyż brakuje badań na ten temat. Próba systematycznej analizy są zlecone przez „Forum 50+” badania treści przekazów informacyjnych, pod kątem występowania w nich osób starszych i problemów starszego pokolenia. Zarówno potoczna obserwacja, jak i wspomniana analiza, prowadzą do wniosku, że obecność tej populacji w mediach jest niewspółmiernie mała do jej liczebności. Jeżeli nawet ludzie starzy i ich sprawy występują w informacjach czy w publicystyce – to najczęściej „obsadzani” są w stereotypowych rolach: Ubogiego, Schorowanego, Potrzebującego Opieki, Korzystającego z Publicznych Środków. Role te – nawet jeśli przyjmujemy dobre intencje dziennikarzy – są odzwierciedleniem negatywnego obrazu starości jako fazy w cyklu życia człowieka.

Bardziej pozytywny obraz starszego człowieka można natomiast znaleźć w – skądinąd nielicznych – przekazach reklamowych, choć i tutaj ich autorzy odwołują się do stereotypu – tym razem Zażywnego Staruszka (lub Staruszki), dla którego właściwe są tylko trzy pola aktywności: rodzina, rekreacja oraz dbanie o własne zdrowie. Aktywność poznawcza i kulturalna, czy działalność starszych na rzecz innych ludzi, w zasadzie nie pojawiają się jako elementy społecznego wizerunku starości. O ile niedostatek przekazów pokazujących społeczną aktywność seniorów może usprawiedliwiać jej faktycznie niewysoki poziom, to pomijanie aktywności poznawczej i kulturalnej przy jednoczesnym dynamicznym rozwoju Uniwersytetów Trzeciego Wieku uznać należy za dowód kierowania się przez autorów owych społecznych komunikatów stereotypami, a nie rzetelną wiedzą na temat ludzi starych.

Zbyt słabo starsi Polacy uczestniczą w nowym systemie społecznej komunikacji, jakim jest Internet. Z danych EUROSTATU dla 2006 roku wynika, że w Polsce

(podobnie jak w pozostałych nowych krajach członkowskich Unii Europejskiej) osoby starsze w znikomym stopniu korzystały z Internetu. W największym zakresie (w UE) z tego kanału społecznej komunikacji korzystali seniorzy mieszkający w krajach nordyckich (tab. 4). Wynika stąd, że w korzystaniu z nowych technologii osoby starsze ograniczane są przede wszystkim przez czynniki wobec nich zewnętrzne i niezwiązane z wiekiem (rozwój technologiczny kraju, dostępność techniczna sieci, dostępność finansowa komputerów, dostępność szkoleń, itd.).

Tabela 4

Częstotliwość korzystania z Internetu przez osoby w wieku 55-74 lata w wybranych krajach europejskich w 2006 roku (w %)

Kraj	Codziennie lub prawie codziennie		Przynajmniej raz w tygodniu	
	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni
UE-25	9	18	15	26
Polska	3	7	6	10
Dania	36	49	51	60
Islandia	34	57	48	70
Francja	6	11	10	16

Źródło: EUROSTAT 2008, s. 217.

Zatem nie starość, lecz inne okoliczności decydują nie tylko o tym, czy ludzie starzy mają dostęp do komputerów i do Internetu, oraz o tym, czy w ogóle odczuwają taką potrzebę. I właśnie pobudzanie tej potrzeby wydaje się konieczne. Świadczą o tym wyniki odpowiedzi uzyskanych w gospodarstwach emeryckich uczestniczących w dwóch sondażach w 2009 roku: w Europejskim Badaniu Warunków Życia Ludności (EU-SILC) (GUS 2011) oraz w „Diagnozie społecznej” (Czapiński, Panek (red.) 2009). Z badań EU-SILC wynika, że w Polsce komputer był w 23% emeryckich gospodarstwach domowych. W pozostałych nie było go w domu z powodu braku środków (14%) oraz z innych powodów (63%). Z kolei dostęp do Internetu miało 19% tej kategorii gospodarstw, 13% nie miało dostępu z powodu braku środków, a 68% z innych powodów (GUS 2011). Owe „inne powody” – to brak potrzeby korzystania z komputera i Internetu. Świadczą o tym odpowiedzi na pytanie (z kwestionariusza gospodarstw domowych) zadawane przez autorów „Diagnozy społecznej 2009”. Zapytano w tym badaniu o przyczyny braku dostępu do Internetu. W gospodarstwach domowych emerytów uzyskano, jako najczęściej wskazywane, następujące odpowiedzi: nie jest potrzebny – 63%, brak umiejętności korzystania – 38%, brak odpowiedniego sprzętu – 33%, zbyt duże koszty dostępu – 20% (Czapiński, Panek (red.) 2009).

5. Obecność w przestrzeni publicznej

Osoby starsze – poza szczególnymi miejscami, jakimi są przychodnie czy szpitale – są relatywnie rzadko obecne w przestrzeni publicznej. Z badań przeprowadzonych przez CBOS w 2009 roku wynika, że dominującą postawą, z jaką seniorzy spotykają się w miejscach publicznych, jest obojętność. Znacznie rzadsze, ale nie marginalne, są sytuacje, w których traktowani są z niechęcią – głównie w placówkach ochrony zdrowia, ze strony ludzi młodych, w środkach komunikacji, w urzędach. Z największą życzliwością spotykają się w rodzinie, w środowisku sąsiadów oraz w parafii (tab. 5).

Tabela 5

Postrzeganie postaw różnych środowisk społecznych wobec osób starszych (w %) w 2009 r.

Środowisko	Życzliwość	Obojętność, brak zainteresowania	Niechęć	Trudno powiedzieć
Rodzina	82	12	2	4
Sąsiedzi	71	23	2	4
Parafia	69	18	1	12
Sklepy	48	40	7	5
Byle miejsce pracy	45	27	5	23
Placówki służby zdrowia	38	39	15	8
Urzędy	35	42	13	10
Młodzi ludzie	30	49	14	7
Na ulicy	28	58	7	7
W środkach komunikacji	26	51	14	9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CBOS 2009, rys. 6, 7, 8.

W przestrzeni publicznej ludzie starzy napotykają na różnego rodzaju bariery. Najczęściej mówi się o barierach architektonicznych, utrudniających dostęp do ważnych dla mieszkańców miejsc, ale to nie wyczerpuje problemu nieprzyjaznej seniorom organizacji publicznej przestrzeni. W polskich miastach, na przykład, brakuje ławek przy ciągach handlowych i na przystankach komunikacji publicznej, nie dba się o tworzenie placyków, skwerów, na których osoby w różnym wieku – w tym i starsze – mogłyby bezpiecznie (!) odpoczywać i nawiązywać kontakty. Warto pamiętać też o barierach, które można by nazwać poczuciem kulturowej „nieprzystawalności”. Na przykład, w pierwszej połowie lat 1990. pod moim kierunkiem grupa studentów przeprowadzała obserwację bezpośrednią klienteli jednego z nowych warszawskich supermarketów, położonego w bliskim sąsiedztwie starej i dość ubo-

giej dzielnicy. Udział ludzi starych wśród kupujących był wówczas bardzo mały, choć mieszkali „tuż za rogiem”, a ceny towarów w tym sklepie były niższe niż w małych, starych sklepach, w jakich zaopatrywali się seniorzy. Obecnie – po upływie kilku lat – w wyniku upowszechnienia się tej formy sprzedaży, w supermarketach i centrach handlowych można spotkać znacznie więcej starszych osób. Mimo to wydaje się, że nadal nowe komercyjne przestrzenie – czy to handlowe, czy usługowe (np. kina wielosalowe) – nie są projektowane z myślą o starszych konsumentach, lecz jedynie o młodzieży i – ewentualnie – rodzinach z małymi dziećmi.

Za syntetyczny wskaźnik ukazujący pozycję ludzi starszych w polskim społeczeństwie uznać można opinie Polaków na temat szacunku dla osób starszych. Badacze CBOS dwukrotnie – w sondażach z 1998 i 2009 roku – zadali pytanie: „Czy, Pana (i) zdaniem, ogólnie rzecz biorąc, obecnie w polskim społeczeństwie szanuje się osoby starsze, doświadczone życiowo, czy też raczej ich nie szanuje?”. W 2009 roku tylko 13% respondentów wyrażało zdecydowane przekonanie, iż szanuje się ludzi starszych, 51% uważało, że są raczej szanowane. Dwie trzecie badanych uważało zatem, że szanujemy naszych seniorów. Co trzeci badany dostrzegał brak szacunku dla nich. W ciągu ostatniej dekady przekonanie Polaków, iż ludzi starszych darzy się w naszym kraju szacunkiem, w zasadniczy sposób umocniło się – z 35% do 64% respondentów (CBOS 2009).

6. Wnioski i rekomendacje

Uczestnictwo ludzi starych w szeroko rozumianej sferze publicznej jest niezadowalające. Wyjątkiem jest wysoki poziom partycypacji wyborczej. Zastrzeżenia budzą natomiast inne wymiary uczestnictwa ludzi starych w życiu publicznym: aktywności w strukturach politycznych i w strukturach społeczeństwa obywatelskiego, otwartości na problemy innych ludzi i gotowości do podejmowania na ich rzecz jakichś działań, obecności w mediach, przebywania w publicznej przestrzeni. Należy spodziewać się, że w związku z osiągnięciem wieku emerytalnego przez coraz lepiej wykształcone roczniki, do których ponadto należą liczne osoby dobrze radzące sobie w obecnych realiach społeczno-ekonomicznych, słaba pozycja ludzi starych w sferze publicznej nie będzie trwałą cechą starszego pokolenia w Polsce.

Przyczyn niskiej aktywności społecznej jest bardzo wiele i nie sposób je wszystkie wymienić. Warto jednak przyrzeć się wybranym danym empirycznym, podsumowującym niektóre wyjaśnienia.

Po pierwsze, ludzie starzy relatywnie nisko oceniają własną pozycję społeczną. W 2007 roku zespół kierowany przez prof. Marię Jarosz przeprowadził badanie „Obszary wykluczenia” (sondaż zrealizowało CBOS) (Kozarzewski 2008). Wynika z nich, że osoby starsze częściej niż młodsze (zwłaszcza z grupy wieku 26-35 lat) czują się obywatelami drugiej kategorii ze względu na politykę rządzących. Ponadto znacznie częściej niż młodzi postrzegają się na dole „społecznej drabiny”, zaliczając

siebie do niższej warstwy społecznej (tab. 6). Ta druga odpowiedź jest w znacznym stopniu zdeterminowana relatywnie niskim poziomem wykształcenia ludzi starych oraz przynależnością znacznej ich części do gorzej wykwalifikowanych kategorii społeczno-zawodowych (robotnicy, rolnicy). Nie bez znaczenia może też być subiektywne poczucie gorszej sytuacji materialnej. Skoro czują się wykluczeni z życia społecznego, to ich gotowość do społecznej aktywności jest stosunkowo mała.

Tabela 6

Respondenci odczuwający wykluczenie według wieku (w %)

Grupa wieku	Odsetek czujących się obywatelami drugiej kategorii	Odsetek zaliczających siebie do warstwy niższej
Do 25 lat	25,0	6,4
26-35 lat	20,6	11,9
36-45 lat	30,6	21,0
46-60 lat	28,8	31,6
61 lat i więcej	32,6	39,1

Źródło: Kozarzewski 2008, s.159.

Po drugie, barierą dla społecznej aktywności ludzi starych może też być obecny w świadomości polskiego społeczeństwa wizerunek wolontariusza jako osoby młodej. W jednym z badań CBOS (2011), w odpowiedzi na pytanie o cechy wolontariusza aż 73% respondentów uznało, że jest to osoba młoda, 13%, że wiek nie ma znaczenia i tylko 3% respondentów kojarzyło wolontariat z osobami starszymi. Wydaje się zatem, że dobrowolna, nieodpłatna praca starszego pokolenia w trzecim sektorze wymaga intensywnej promocji, zarówno wśród starszych, jak i młodszych członków naszego społeczeństwa.

Po trzecie, aktywność starszego pokolenia ogranicza zły stan zdrowia. Polacy przedwcześnie się starzeją, przedwcześnie stają się niepełnosprawni.

Po czwarte, potrzebne są propozycje nowych form aktywności ludzi starych w życiu publicznym. Na przykład, upowszechnienia i stworzenia podstaw prawnych wymaga tworzenie przez samorząd terytorialny lokalnych i regionalnych Rad Seniorów, będących ciałami doradczo-konsultacyjnymi władz terenowych. W związku z tym, iż niektóre polskie samorządy utworzyły już takie gremia, można zatem korzystać nie tylko z zagranicznych, ale i z polskich doświadczeń.

Przechodząc od aktywności społecznej do innych wymiarów funkcjonowania ludzi starych w sferze publicznej, podkreślić należy konieczność tworzenia nowego wizerunku starości, zawierającego z jednej strony cechy świadczące o aktywności ludzi starych i ich niezbędności dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa, z drugiej zaś strony uświadamiającego społeczeństwu, że starość jest niejednorodną fazą życia, a ludzie starzy stanowią bardzo zróżnicowaną zbiorowość i w myśleniu o życiu społecznym, o przestrzeni publicznej trzeba o tej różnorodności pamiętać.

Literatura

- ARFwP (2006), *Łączymy pokolenia*, praca zbiorowa, Warszawa.
- CBOS (2004), *Gotowość do współpracy z innymi ludźmi. Komunikat z badań*, Warszawa.
- CBOS (2008), *Czy Polacy mają predyspozycje do pracy społecznej na rzecz swojej społeczności. Komunikat z badań*, Warszawa.
- CBOS (2009), *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości. Komunikat z badań*, Warszawa.
- CBOS (2010a), *Aktywność Polaków w organizacjach obywatelskich w latach 1998-2010. Komunikat z badań*, Warszawa.
- CBOS (2010b), *Działalność społeczna Polaków. Komunikat z badań*, Warszawa.
- CBOS (2011), *Młody, bogaty, wykształcony, religijny – mit polskiego wolontariusza. Komunikat z badań*, Warszawa.
- Cieślak M. (2009), *Partycypacja wyborcza Polaków*, ISP, Warszawa.
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2009), *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakości życia Polaków. Załącznik 1*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- EUROSTAT (2008), *La vie des femmes et des hommes en Europe: Un portrait statistique*. Luxembourg.
- GUS (2007), *Mały Rocznik Statystyczny RP 2007*, Warszawa.
- GUS (2008), *Mały Rocznik Statystyczny RP 2008*, Warszawa.
- GUS (2011), *Dochody i warunki życia ludności Polski (raport z badań EU-SILC)*, Warszawa.
- Halicka M., Halicki J. (2000), *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych* (w:) B. Synak (red.), *Polska starość*, Wyd. UG, Gdańsk.
- Kozarzewski P (2008), *Wykluczenie edukacyjne* (w:) M. Jarosz (red.), *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, ISP PAN, Warszawa
- Poznań (2007), *Uchwała nr XXIV/228/V/2007 Rady Miasta Poznania z dnia 25 października 2007 roku w sprawie powołania Miejskiej rady Seniorów* (tekst dostępny na www.poznan.pl; 27.02.2010)

Uczestnictwo osób starszych w sferze publicznej

Streszczenie: Uczestnictwo ludzi starszych w sferze publicznej poddano analizie w czterech obszarach: aktywność społeczna, uczestnictwo w polityce, obecność w kulturze masowej i w społecznej komunikacji, obecność w przestrzeni publicznej. Aktywność społeczna ludzi starych jest najmniejsza na tle innych grup wieku, choć połowa osób w starszym wieku (podobnie jest w całej dorosłej populacji) deklaruje, iż zdarzało im się pracować na rzecz środowiska lokalnego lub osób potrzebujących. Poziom partycypacji wyborczej osób starszych (także emerytów) jest wysoki w porównaniu z młodymi i nieco mniejszy w porównaniu z osobami w wieku 46-65 lat. Niezadowolające jest natomiast uczestnictwo ludzi starych w organach władzy (parlament, samorząd terytorialny).

W mediach i reklamach wizerunek człowieka starego jest stereotypowy i nie odpowiada faktycznemu obrazowi ich społecznego uczestnictwa. Starsi Polacy bardzo rzadko bardzo rzadko korzystają z Internetu. W miejscach publicznych seniorzy

najczęściej spotykają się z obojętnością. Najgorzej traktowani są w placówkach ochrony zdrowia, ze strony ludzi młodych, w środkach komunikacji, w urzędach. Z największą życzliwością spotykają się w rodzinie, w środowisku sąsiadów oraz w parafii.

Participation of the elderly in the public sphere

Summary: The participation of aged people in public sphere has been subject to analysis in four dimensions: social activity, political participation, presence in mass culture and social communication, presence in public space. The social activity of aged people is the lowest among all age groups, however, half of aged people (reflective of the whole adult population) declare to have been working for local community or people in need.

The level of political participation of the elderly (including retirement pensioners) is high when compared to the young and slightly lower when compared with persons aged 46 to 65. However, the level of participation of the aged in public authorities (parliament, local self-government) leaves a lot to be desired.

The image of an aged person in media and advertising is stereotypical and does not comply the actual portrait of their social participation. Elderly Poles very rarely use the Internet. When in public places, seniors are most often faced with indifference. Their treatment is the worst in healthcare facilities, in means of public transport, in offices. They are also relatively often faced with aversion by young people. They are treated with most kindness within their families, among their neighbours and in their congregations.

Keywords: aged people, social activity, political participation, social communication